

О.Є. БЕРЕСТЕНЬ

УДК 94(477)

МЕНОНІТСЬКІ ПРОСВІТНІ ТОВАРИСТВА ПРИДНІПРОВ'Я НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В статті розглядаються основні напрями діяльності менонітських просвітних товариств. Виокремлено специфіку функціонування шкільних та товариств вчителів.

Ключові слова: вчительська справа, меноніти, благодійність, освіта.

В статье рассматриваются основные направления деятельности менонитских просветительских товариществ. Выделена специфика функционирования школьных и учительских товариществ.

Ключевые слова: учительское дело, меннониты, благотворительность, образование.

In the article the main trends of activity of Mennonite educational societies are researched. Specification of function of school and teacher societies was revealed.

Key words: educational relations, Mennonites, charity activity, education.

Діяльність менонітських просвітніх товариств є маловивченою темою історії нашого регіону. Деякі аспекти соціального життя менонітів вивчав новозеландський вчений Д. Юррі, а саме: демократичні процеси менонітського суспільства після 1905 р. [24, р.42], систему адміністративного управління, розвиток соціальних інститутів менонітської спільноти, альтернативну службу, освіту, благодійність, релігійні конгрегації, конференції, систему оподаткування та інше.

Аналізуючи зміни, які відбулися у менонітському суспільстві після революції 1905-1907 років, автор зауважив на наступному феномені: “Раптом багато політичних та ділових справ колоній стали публічними та офіційно більш пояснюваними в своїх діях” [24, р. 46]. Головну причину такої “відкритості” автор вбачав у демократизації усіх процесів, які проходили в межах менонітської спільноти. Дж. Юррі не дав однозначної оцінки цим

перетворенням. Він намагався показати позитивні й негативні сторони демократизації, в умовах якої кожна свідомо особа могла висловити своє ставлення до проекту будь-якого закону, взяти участь у обговоренні уставу нової школи тощо.

На пильну увагу заслуговує дослідження Х. Ф. Герца [23]. Автор мав на меті створити комплексний систематичний опис одного з найбільш густо заселених менонітськими колоністами регіону, розташованому на узбережжі р. Молочної. Вибір форми дослідження, а також відсутність чітких хронологічних меж свідчить про науково-популярний характер роботи. Стиль твору надав йому й деяких переваг. По-перше, книга є доступною для не підготовленого читача, який не має спеціальних знань з даної проблематики. По-друге, такий стиль викладання дозволив автору охопити усі аспекти історичного розвитку менонітського етносу, не зупиняючись окремо на складних

питаннях, які вимагають детального дослідження.

Що стосується початкової шкільної освіти менонітів, то автор спирався на хронологічний принцип періодизації: школа до (до 1930 року) та під час реформи І. Корніса (1930-1969 роки). Радикальним фактором поліпшення якості шкільної системи менонітів стало впровадження Корнісом заходів щодо підготовки педагогічних кадрів для менонітських шкіл та обов'язкового відвідування їх дітьми [23, с. 95].

Велику цінність для вивчення такого важливого аспекту історії менонітів Півдня України, як початкова шкільна освіта, має робота Леонарда Фрезе. У своєму дослідженні автор користувався хронологічним принципом та виокремив наступні періоди розвитку шкільної освіти менонітів: період розбудови, шкільна реформа І. Корніса, розквіт та занепад менонітської шкільної освіти в Росії [22, S. 109-111]. Л. Фрезе подав докладну характеристику кожного періоду, з'ясувавши їх специфічні риси.

Метою нашого дослідження є виявити основні риси просвітницької діяльності менонітського населення України на прикладі двох товариств. Наприклад, основним завданням Шенфельдського менонітського шкільного товариства було забезпечення початкової, середньої та вищої освіти серед німецької молоді. За соціальним станом товариство складалося із землевласників та підприємців. Відзначимо, що фінансувати таке підприємство, як школа, яка не завжди приносила прибуток, могли лише представники заможних верств менонітського соціуму. Традиційно ними були великі землевласники та підприємці. Тому маємо всі підстави називати такі організації меценатськими.

Шенфельдське шкільне товариство планувало відкрити центральне училище. У 1907 році на базі Шенфельдського початкового училища був відкритий клас підвищення кваліфікації. Наступного року вже було два таких класи, а у 1909 році

товариство мало намір додати до двох існуючих ще й третій клас та відкрити приватне центральне училище [3, S. 2]. До затвердження статуту заклад мав назву "триштанне училище", в якому працювало 2 вчителя. Класи знаходилися у приміщенні, що було збудовано на ділянці землі, яку придбало товариство.

Обговорення статуту товариства відбулося на засіданні 25 серпня 1908 року. Право представлення статуту представникам влади надавалося уповноваженим, спеціально обраним для цієї мети. 5 липня 1909 року статут було затверджено на Катеринославських губернських зборах [4, S. 3]. На кожний навчальний рік складався кошторис утримання школи. Так, на 1908/09 навчальний рік товариство асигнувало 2500 крб. У цю суму входило: зарплата двох вчителів по 1700 крб. кожному, опалювання – 200 крб., зарплата сторожу – 100 крб., навчальні посібники та бібліотека – 450 крб., непередбачені витрати – 50 крб.

На тих же зборах було вирішено розпочати спорудження приміщення школи. З цією метою була обрана комісія з будівництва, яка впродовж зими мала здійснити усі підготовчі роботи. Члени товариства зобов'язалися обкласти себе податком (1 десятина – 1 крб.) для збору коштів на будівництво. Причому загальна площа володінь членів товариства складала 13-14 тис. десятин. Першу половину суми необхідно було внести восени, другу – у травні [5, S. 2]. Як бачимо, менонітські шкільні товариства відрізнялися від німецьких освітніх товариств не лише вузькою спеціалізацією, але й системою фінансування. Якщо заклади німецьких товариств утримувалися на членські внески, яких часто не вистачало, і організатори вимушені були шукати фінансової підтримки общин, то меноніти застосовували систему самооподаткування, що забезпечувало стабільну фінансову базу.

Традиційно у менонітських колоніях значне місце у суспільній структурі й

церковних парафіях займали вчителі, які, як правило, були релігійними проповідниками місцевих общин. Ще починаючи з реформи шкільної освіти І. Корніса велике значення надавалося підвищенню не тільки рівня освіти вчителів менонітських шкіл, але й вдосконаленню їх методичних навичок. З цією метою була організована ціла низка суспільних організацій вчителів у менонітських колоніях Півдня України. У цій області лідерами були материнські колонії Хортиці та Молочної.

Оскільки система початкової освіти була складовою частиною релігійного виховання наступного покоління колоністів, то діяльність організацій вчителів контролювалася церковними органами – Молочанською Церковною Радою, до складу якої входили церковні старшини й проповідники менонітських конгрегацій. У випадку активного співробітництва з місцевими общинами і організаціями вчителів вони визначали розвиток системи початкової освіти в колоніях та здійснювали розробку перспективних шляхів її вдосконалення. Звичайно, церковні лідери впливали на процес становлення перших організацій вчителів, які створювалися внаслідок розвитку системи початкової освіти та соціально-економічного розвитку менонітських общин в цілому. Процес консолідації зусиль вчителів місцевих центральних та сільських шкіл був обумовлений, передусім, внутрішніми проблемами колоністської школи – відсутністю спеціалізованих закладів з підвищення кваліфікації вчителів, нестачею навчально-методичної літератури і т. д.

Усі ці чинники негативно впливали на систему початкової освіти. З метою ліквідації подібних вад створювалися організаційні структури вчителів, які забезпечували вирішення нагальних проблем цього прошарку менонітської інтелігенції. Проте одним із найголовніших завдань цих організацій було підвищення рівня освіти вчителів. Наприклад, у § 1 статуту Молочанського менонітського учительського

товариства говорилося, що організація має наступні цілі:

- а) підвищення рівня загальної та професійної освіти членів товариства;
- б) покращення їх суспільного та матеріального положення;
- в) зближення вчителів з метою підвищення народної освіти [1, арк.28-32].

Вочевидь, товариство було орієнтовано, насамперед, на потреби вчителів менонітських колоній. Специфічною рисою цієї організації було те, що її керівники намагалися забезпечити освіту народу за рахунок вдосконалення професійних якостей вчителів та підвищення їх соціального статусу у суспільстві, а також їх матеріального добробуту. Подібні цілі обумовили вузькоспеціалізований спектр засобів їх досягнення: проведення конференцій для вчителів, де б читалися доповіді та реферати, заснування бібліотек, які б надавали у використання як загальноосвітню, так і педагогічну літературу, організація екскурсій та відпочинку у літній період для членів товариства, забезпечення солідарності серед членів організації, уніфікація системи викладання, заснування пенсійних кас.

Дійсним членом товариства міг стати будь-який менонітський вчитель або вчителька, який дав письмове зобов'язання додержуватися правил товариства. Вступний внесок складав 3 крб., щорічний – 2 крб. Діяльність товариства розповсюджувалася на всю Таврійську губернію [11, s.516]. На перших генеральних зборах, які відбулися 5 жовтня 1907 року в колонії Рюкенау, було обрано правління товариства, до складу якого увійшли: І. Тевс – голова (Тігенгаген), Р. Деркзен – касир (Нейгальбштадт), Г. Пеннер – секретар (Нейгальбштадт), вчитель Г. Тільман – бібліотекар (Гнаденфельд), Д. Бошван – бібліотекар (Нейгальбштадт), президенти – А. Галберг та І. Тевс (Олександрталь), кандидати – Я. Янцен (Розенорт), Г. Гезе (Ліхтенфельд), А. Ремпель (Шенау) [12, s.533].

На цих же зборах була проведена відкрита лекція з арифметики, прочитаний реферат на тему “Менонітські сільські школи”. Його автор П. Гардер з Великого Токмаку визначив основну мету школи - формування у дітей гармонії між знаннями та сумлінням. Засобами досягнення цієї мети він вважав: вдосконалення знань вчителів, покращення їх матеріального добробуту, а також забезпечення єдності в їх роботі.

Для проведення підготовчих робіт зі створення бібліотеки була обрана спеціальна комісія у складі 6 осіб. Було також звернено увагу на матеріальне забезпечення вчителів. Зокрема, була створена спеціальна комісія, яка займалася питанням надання пенсії вчителям. Було прийнято рішення скласти список вчителів, які відчували потребу у коштах, та допомогти їм. Друкованим органом товариства був обраний журнал “Friedenstimme”, який мав висвітлювати на своїх сторінках діяльність організації [12].

Наступні генеральні збори Молочанського менонітського учительського товариства відбулися 4 січня 1908 року [14, s.7]. Крім відкритої лекції та реферату, які стали традиційними, активні дебати викликали питання необхідності іспитів у сільських школах. У ході обговорення були прийняті наступні пункти:

- бажано, щоб навчальна програма була складена так, щоб “середній” учень міг скласти іспит;
- забезпечити відповідність програми центральних училищ до програм сільських шкіл;
- екзаменаційна комісія повинна, по можливості, складатися з місцевих вчителів та представників шкільної ради;
- ліквідувати систему оцінок [13, s.35].

Радикальний характер прийнятих пунктів свідчить про розуміння членами учительського товариства необхідності суттєвого реформування системи менонітської початкової освіти. Товариство стало генератором прогресивних ідей модернізації менонітської сільської школи. Цим, на наш погляд, учительські товариства

менонітів суттєво відрізнялися від освітніх товариств німців. Якщо керівництво останніх намагалося забезпечити відкриття нових шкіл, то перші прагнули до реформування тих шкіл, що вже існували. Подібний підхід до вдосконалення системи освіти був обумовлений наявністю серед членів товариства великої кількості шкільних вчителів, які добре знали нагальні проблеми школи й професійно розробляли широкомасштабну програму дій.

Новаторська ідея перетворення системи початкової шкільної освіти була запропонована на дев'ятих позачергових загальних зборах членів Молочанського менонітського учительського товариства. Вчителі запропонували набирати учнів до першого класу не кожного року, а через рік [6, s.4]. Це обумовлювалося тією обставиною, що в одному класі навчалися діти шести, а іноді й семи різних вікових груп. Вчителю було важко приділити увагу усім групам. Як правило, одна з них страждала від недостатньої уваги вчителя. Тоді як вчитель займався зі старшими учнями, молодші отримували матеріал для повторення. Початківцям потрібно було пояснювати все вперше. Як показав досвід, ті, хто переходили до другого класу, мали великі прогалини у знаннях. Вчителі пропонували один рік не набирати початківців, щоб мати час на повторення матеріалу й, таким чином, підвищити рівень початкової освіти.

Цей проект не було ухвалено. Основною причиною стала відсутність досвіду у проведенні подібної реформи. Крім того, це нововведення, на думку більшості, мало викликати певні складності у його реалізації [16, S. 4-5]. Було вирішено відмовитися від даної пропозиції. Спочатку треба було “підготувати ґрунт” й переконати громадськість у раціональності даного перетворення.

В межах роботи генеральних зборів також розроблялися та затверджувалися навчальні плани [2, S. 2]. Спеціальна комісія займалася розробкою нового німецького букваря, оскільки попередній мав певні вади,

за твердженням К.Вінса, і вимагав коректив [408, S. 5].

Ще одна комісія займалася розробкою нової моделі шкільної карти. Про результати її роботи доповів Б. Вінс [15, S. 247]. Проводилася й розробка програм нових предметів [7, S. 3]. Планувалося ввести такий предмет, як країнознавство, який мав на меті ознайомлення дітей менонітів з власною етнічною історією на українських теренах [20, S. 2-3] з цією метою колоністом І. Янценом з колонії Орлов була складена карта Гнаденфельдської та Гальбштадської волостей [18, S. 5-6]. Велику дискусію викликало питання запровадження такого предмету, як історія менонітів [8, S. 3]. Були розроблені та представлені на обговорення декілька програм цього курсу [9, S. 3-4]. Проте більшість членів товариства була проти цього нововведення. Опоненти навели об'єктивні причини неможливості реалізації цього проекту. По-перше, у початковій школі діти ще занадто малі й не мають достатнього рівня освіти, щоб слухати цей курс. По-друге, шкільна програма занадто перевантажена предметами, щоб вводити ще один [21, S. 3-4]. Крім того, менонітська громада побоювалася, що у слухачів цього курсу виникнуть сумніви в істинності цієї віри, оскільки викладати історію менонітів неможливо абстраговано, необхідно згадати й ті релігійні течії, які вплинули на формування менонітського вірування [10, S. 3]. Опоненти пропонували включити цей предмет до навчального плану центральної школи, де дорослі слухачі вже мали певне уявлення про менонітське віровчення [19, S. 3].

Отже, менонітське населення засновувало шкільні товариства, метою яких було підвищення рівня освіти населення колоній. Діяльність таких організацій мала чисто прикладний фінансовий характер. Вона полягала у зборі коштів на відкриття

школи, побудові приміщень, затвердженні статутів, наборі вчителів та фінансовому забезпеченні шкіл. Учителівські товариства сприяли вдосконаленню навчального процесу в початкових школах, а також забезпеченню їх всіма необхідними матеріалами. Подібна організація та практична діяльність просвітних організацій менонітів була для них традиційною і не мала революційного та новаторського характеру.

До перспектив вивчення даної проблематики належить дослідження подібних організацій серед німецького населення Придніпров'я на початку ХХ століття.

Бібліографічні посилання:

1. Державний архів Автономної республіки Крим. Ф.26 – Оп.3. – Спр.11611. – Канцелярія Таврійського губернатора. Про існування Менонітського товариства сприяння освіти за 1912 р.
2. Botschafter. – 1908. – №4.
3. Botschafter. – 1908. – №73.
4. Botschafter. – 1909. – №47.
5. Botschafter. – 1909. – №55.
6. Botschafter. – 1910. – №27.
7. Botschafter. – 1910. – №69.
8. Botschafter. – 1912. – №3.
9. Botschafter. – 1912. – №9.
10. Botschafter. – 1912. – №15.
11. Friedenstimme. – 1907. – №40.
12. Friedenstimme. – 1907. – №41.
13. Friedenstimme. – 1908. – №1.
14. Friedenstimme. – 1908. – №50.
15. Friedenstimme. – 1908. – №16.
16. Friedenstimme. – 1910. – №20.
17. Friedenstimme. – 1910. – №99.
18. Friedenstimme. – 1911. – №20.
19. Friedenstimme. – 1911. – №97.
20. Friedenstimme. – 1912. – №55.
21. Friedenstimme. – 1912. – №6.
22. Fruse L. Bildungswesen // Menninitische Lexikon. – Frankfurt am Main, 1957. – S. 109-112.
23. Gurz H. F. Die Molotschna Ansiedlung. Entstehung, Entwicklung und Untergang. – Manitoba. – Kanada: Historische Schriftenreihe des Echo-Verlages, 1950. – 211 S.
24. Urry J. Through the Eye of Needle: Wealth and the Mennonite Experience in Imperia Russia // Journal of Mennonite Studies. – Winnipeg, Canada, 1985. – Vol. 3. – P.7-35.